

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Мироненко П.В., Лакішик Д.М.

Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами: Монографія / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К.: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. – 488 с.

Аналізуючи засадничі складові розвиненої демократії, важливим постає дослідження чинників динамічної рівноваги та практики політичного плюралізму. Останній передбачає неодмінну взаємодію влади та опозиції у будь-якій країні, що стала на шлях демократичного розвитку. Плюралізм політичної системи країн розвинутої демократії передбачає можливим наявність альтернативних суб'єктів політики, які здатні впливати на процес прийняття владних рішень. Це є однією з визначальних рис демократії. Будучи потенційним суб'єктом влади та виразником думки певної частини суспільства, що має право впливати на визначення політичного порядку денного, опозиція як така є важливим об'єктом для наукового дослідження, а її функціонування – для практичного політичного аналізу.

Сучасний перебіг подій, політичних реалій у постмайданівський період поступу України обумовлюють актуалізацію проблеми опозиції для нашої держави та суспільства. Особливо гостро постає питання політико-правового визначення її статусу та можливостей впливати на корегування курсу влади. Неоднозначність та суперечливість позицій політичних акторів щодо даної проблематики підтверджують потреби як теоретичного вивчення явища, так і аналізу практики сталих демократій з метою напрацювання раціональних підходів щодо унормування становища опозиції на вітчизняних теренах.

Рецензована монографія «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами» підготовлена авторським колективом відділу теоретичних і прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України за участю науковців інших установ. Ця робота є логічним продовженням аналізу проблем, які досліджують співробітники відділу, зокрема тих, де затребуваним постає порівняльний (компаративний) метод, що набуває дедалі ширшого застосування у сучасній Україні. Відділ теоретичних і прикладних проблем політології протягом останніх років слушно досліджує звивисті шляхи процесів формування вітчизняної політичної системи у контексті перетворень на пострадянському просторі. Нинішній творчий доробок науковців покликаний посісти належне місце серед низки вже відомих їх колективних монографій, таких як: «Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку» (1998); «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002); «Громадянське суспільство в

сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» (2006); «Політичний клас в сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку» (2010); «Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз» (2011); «Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз» (2013). Вихід друком нинішньої монографії є узагальненим підсумком науково-дослідницької теми, яку виконали співробітники вказаного відділу.

У монографії досить ґрунтовно та виважено аналізуються проблеми взаємовідносин влади та опозиції у нашій країні за сучасної історичної доби. Оригінальними є розділи, які присвячені політичним підходам лівої опозиції, інформаційно-комунікативним технологіям взаємодії у владно-опозиційному секторі українського політикуму, механізмам взаємодії влади, бізнесу та опозиції. Прискіпливо розглядаючи ці процеси, автори аналізують основні етапи формування влади та опозиції за роки незалежності нашої держави.

Поряд з аналізом процесів, які відбуваються в Україні, автори монографії розглядають взаємини влади та опозиції в Росії, Білорусії, Молдові, інших державах СНД та країнах Балтії, а також розкривають аналогічні процеси на теренах Центрально-Східної та Західної Європи. Такий широкий контекст уможливорює дослідити спільне і особливе для країн сталої демократії і для тих, які проголосили курс демократичних перетворень.

Проголошення незалежності України внаслідок розпаду СРСР, як слушно вказують дослідники, стало важливим чинником формування нової політичної системи, воно сприяло становленню багатопартійності у політичному житті суспільства та відродженню опозиції, зокрема й лівого спрямування. У рецензованій праці з'ясовано, що нинішня українська багатопартійність, як елемент внутрішньо-політичного життя, формувалася трьома шляхами. Перша група партій вийшла з лав Комуністичної партії України, першоосновою для яких була платформа, створена у роки перебудови періоду М. Горбачова. Друга група сформувалася з нечисленних нелегальних та напівлегальних опозиційних угруповань представників творчої інтелігенції та студентства: «Українського робітничо-селянського союзу», «Української Гельсінської групи», «Українського демократичного союзу», Українського культурного клубу, Українського християнського-демократичного фронту, Українського екологічного руху, «Зеленого світу», об'єднання київських письменників «Рух» та ін. Повернення до України і легалізація емігрантських політичних об'єднань, згуртованих на принципах радикального націоналізму та антикомунізму, сформувало третю групу української багатопартійності (с. 41-44).

Ідейно-теоретичні підвалини програм сучасних українських партій лівого спрямування мають дві суперечливі особливості. З одного боку, всі вони є формальними послідовниками марксистсько-ленінського вчення. З іншого – в реальній політичній практиці – схильність до соціал-демократичного напрямку.

Подібна ідейно-ідеологічна розбіжність ставала причиною гострої конфліктної ситуації не тільки між лівими політичними партіями, а й власне усередині партій, що призводило до гальмування створення єдиного лівого опозиційного альянсу та відповідних розколів у партіях.

З 1993 р., як стверджують дослідники, починається лівий ренесанс в українському політичному процесі, найвиразнішим проявом якого були парламентські вибори 1998 р. і президентські вибори 1999 р. Після цього політична суб'єктність провідних лівих партій неухильно скорочувалася з суттєвими втратами не тільки у діяльності Верховної Ради України, але й органах місцевого самоврядування (с. 45-55).

Автори стверджують, що перші роки незалежності України створили певні сприятливі умови для формування консолідованої лівої опозиції, яка потребувала вагомої підтримки населення, але цього не відбулося. Неузгодженість дій, зокрема лівих парламентських фракцій, амбітність лідерів партій, внутрішньопартійні конфлікти і розколи звели нанівець ці можливості. Після 1998 р. частка лівих партій у політичному ландшафті країни неухильно скорочувалася, а уособленням цих процесів були перетворення окремих лівих партійних структур на політичних маргіналів.

Останній радикальний перебіг політичних подій в Україні зумовив актуалізацію проблеми взаємодії влади і опозиції. Особливо гостро постало питання інформаційно-комунікативної діяльності. В сучасній Україні існує брак довіри до влади та опозиції. За такої ситуації потенціал, закладений у концепціях інформаційного суспільства, повинен бути реалізований з максимальною користю. За часів, коли відбуваються важливі зміни у суспільстві, надзвичайно актуально постає проблема спрямованості та сутності розвитку взаємин влади і опозиції (с. 73-88).

Специфіка української опозиції полягає у тому, що за роки незалежності України вона стала невід'ємною складовою політичної системи. Практично всі провідні політичні сили за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції, але населення не має належної довіри ні до однієї, ні до іншої.

Опозиція у багатьох розвинених країнах відіграє важливу роль в усіх сферах життєдіяльності громадян та країни. У випадку з Україною опозиційні сили завжди намагалися залишитися при владі задля того, щоб захистити свій бізнес та отримати його недоторканність. Нині все повторюється, адже «політична смерть» для багатьох політиків може назавжди відлучити їх від державних бюджетів. Сучасна українська опозиція сподівається, що у майбутньому їй ще вдасться прийти до влади. Натомість, діалог влади з опозицією – це завжди пошук нових шляхів розв'язання загальнонаціональних проблем, нових технологій та необхідних ресурсів.

Нині однією з найважливіших світових тенденцій є зростання впливу бізнесу на політичні процеси. У період трансформації економічної системи України великий бізнес спрямовував усі свої зусилля на досягнення

домовленостей із владою з метою отримання надприбутків, а підтримка бізнесом опозиційних партій та рухів не була характерною ознакою того часу. На початку 2000-х рр. великий капітал і влада вже існували в режимі тісної взаємодії – держава надавала свою підтримку тим галузям, у яких був зацікавлений великий капітал, а бізнес-групи надавали фінансову й політичну підтримку тим політичним силам і акторам, які забезпечували їм державний патронат під час придбання об'єктів державної власності. Ці та інші чинники створювали засади неконкурентних відносин на ринку та політичної корупції. Як з'ясовують дослідники, великий капітал стає активним суб'єктом політичної боротьби за владу в період «помаранчевої революції» та після неї на парламентських виборах у березні 2006 р. (с. 133-137). Ситуація докорінно змінюється після 2010 р., коли Президентом було обрано В. Януковича: до 2010 р. великі корпорації використовували владу у власних інтересах, після цього року – влада використовує адміністративний ресурс для створення власної бізнес-імперії (с. 137-141).

У монографії слушно зазначається, що весь великий капітал в Україні надто політизований, а для українських буржуа характерною є підтримка різних політичних партій. До того ж механізми взаємодії великого капіталу з владою і опозицією абсолютно ідентичні. Підтримуючи ті чи інші політичні проекти (провладні та опозиційні), великий капітал розраховує на представництво та реалізацію власних інтересів.

Як зазначають дослідники, на противагу Україні, політична історія сучасної російської опозиції має дещо іншу специфіку: держава повністю контролює життя людини (спрощене трактування російського консерватизму) або обмежує цей вплив (російські ліберали). Останнє відбувається тоді, коли російські ліберали «згадують», що їх країна є частиною Європи, де свобода людини – це цінності, а не пустий звук.

Головними факторами, які зумовили «маргіналізацію» російської опозиції, дослідники визначають наступні:

- президентська політична система є максимально несприятливою для опозиції за визначенням. У межах політичної конструкції президентських режимів опозиція може досягти своїх цілей, якщо її кандидат отримає посаду президента. Реалізувати цей план дуже складно: навіть КПРФ, яка була досить сильною у 1996 р., мала електоральний та фінансовий ресурс, не вирішила це питання;

- мотиви та структура еліти. Якщо у 1990-х рр. російська структура еліти була надзвичайно фрагментованою, що залишало місце для маневрів опозиції та її підтримки різними представниками еліти, то у 2000-х рр. це поле різко звузилось. Специфіка російського режиму початку ХХІ ст. полягає у тому, що опозиція не проголошується поза законом. Окрім того, окремі її представники допускаються до влади. Але для нейтралізації конкуренції опозиції із

провладними партіями використовується широке коло опосередкованих методів (с. 190-198).

У монографії зазначається, що знищення та девальвація російської опозиції як сили, що здатна популяризувати альтернативне владному бачення майбутнього протягом 2000-2013 рр., та шалена пропаганда, спрямована на формування популярного серед населення неоімперського порядку денного, забезпечили чинній владі майже монолітну підтримку її антиукраїнської та антизахідної риторики. Російська правляча влада, яка знищила політичну конкуренцію, що позбулася дієвих акторів, здатних формулювати альтернативний владному порядок денний та отримувати його підтримку з боку росіян, лише повернула цю специфіку на свою користь.

Дослідивши процеси становлення президентської форми правління та партійної системи в нових незалежних державах, автори монографії слушно стверджують про наявні спільні риси, зумовлені спільним радянським минулим та подібністю соціально-політичного розвитку після набуття суверенітету. Однією з таких рис є наділення президента великими владними повноваженнями, що є характерним для держав з президентською та змішаною формою правління. Авторитарна модель, що виникла на початку 1990-х рр. з радянської спадщини, стала основною формою правління, організації та еволюції політичних систем у Центральній Азії.

На думку спеціалістів з конституційного права, до 1996 р. всі центральноазійські держави стали суперпрезидентськими системами, у яких президент та його адміністрація контролюють прийняття політичних рішень, а парламент та суди мають лише номінальну незалежність (с. 234). Залишаючись спадщиною радянської системи та політичної культури, жорстко централізоване управління стало механізмом, за допомогою якого керівники цих держав намагалися не тільки зберегти, а й посилити контроль над всіма процесами суспільного життя і над суспільством в цілому (с. 235-250).

У рецензованій монографії з'ясовуються специфіка і характерні риси, що притаманні для інших пострадянських країн – Грузії, Азербайджану та Вірменії. З розпадом СРСР держави Закавказзя були втягнутими у тривалий збройний конфлікт з автономними областями (Грузія) або у пряме протистояння за території (Вірменія та Азербайджан – війна за Нагірний Карабах). Усі ці конфлікти безпосередньо впливали на побудову державної моделі в цілому та відносини влади та опозиції зокрема. Питання війни завжди консолідували національні інтереси всередині країни, але неминуче призводили до обмеження свобод, економічної кризи і, як результат, побудови авторитарної моделі управління.

Загалом на прикладі держав Закавказзя дослідники простежують загальні тенденції становлення взаємовідносин між владою та опозицією у 1990-х рр., які відбувалися на тлі військових подій у цих країнах, коли пріоритетним завданням було збереження територіальної цілісності держав. Відбувалася

постійна ротація еліт у владному середовищі з поступовим об'єднанням останніх наприкінці 1990-х рр. у потужні моноеліти, які спромоглися стабілізувати економічну та політичну сфери в своїх державах. Відносна стабільність і поступове економічне зростання, повний контроль за інформаційними джерелами призвели до деградації громадянського суспільства (с. 284, 292-295, 301-303).

Проте, на початку 2000-х рр. розвиток трьох держав Закавказзя пішов різними шляхами. Завдяки «революції троянд» у Грузії відбувся повний демонтаж старої владної еліти та приходу до влади нових керівників на чолі з М. Саакашвілі (с. 285-288). Таким чином Грузія стала взірцем проведення реформ та подальшої демократизації суспільства. Водночас Азербайджан та Вірменія вдалися до подальшого посилення авторитарних тенденцій та пригнічення діяльності опозиційних сил на політичному просторі (с. 296-299, 304-306).

Відмінністю партійних еліт країн Балтії, як і країн ЦСЄ, стало те, що як комуністичні партійці та їх наступники, так і реформатори-опозиціонери об'єднали свої зусилля задля реформування країни. Влада та опозиція були однаковими щодо визначення вектору розвитку країн – відновлення державності та «повернення до Європи». Водночас в Україні її «багатовекторність», а точніше – невизначеність, дозволяла партійній еліті «грати в різні ворота», а за великим рахунком, спиратися, переважно на популізм (с. 312-324).

Як свідчить наведений у монографії аналіз, Литва, Латвія та Естонія нині є консолідованими демократіями і значно випереджають у цьому процесі інші пострадянські країни. Учасники конкуренції влада-опозиція змінювались і оновлювались. На відміну від України, у децентралізованих партіях Литви, Латвії та Естонії, переважна більшість лідерів популяризують партію (с. 325-330).

За оцінкою дослідників, у країнах Балтії сформувався інститут конструктивної опозиції, аналогічний Польщі, Угорщині, Чехії та Словенії. Розвиток країн Центрально-Східної Європи є прикладом переходу від авторитарного типу політичного режиму до демократичного з порівняно низьким рівнем транзакційних витрат. Це країни, де конструктивна опозиція сформувалася «з першої спроби».

Автори монографії слушно наголошують на необхідності враховувати, що у більшості країн Європи, як, власне, і у США, діяльність опозиції не регулюється окремими законами. Це твердження однаково поширюється як на діяльність інституційно оформленої опозиції, яка функціонує в парламенті, органах місцевого самоврядування (фракції політичних партій), так і поза межами відповідальних органів. Тобто, опозиція в суспільстві в цілому представлена окремими громадянами, організаціями, партіями, рухами, які не поділяють офіційного курсу, і яка не є інституційно оформленою (с. 384).

Проблема взаємовідносин влади і опозиції нині є вкрай актуальною. У сучасній Україні спостерігається брак довіри до влади та опозиції. У цьому контексті існує два типи протиріч. Перший – ідеологічні, коли сторони добре знають позиції одна одної, але мають протилежні погляди. Другий тип протиріч походить від неповної інформованості. Якщо говорити про взаємодію «влада-опозиція», то у низці випадків незадоволеність формується через неповне або неправильне розуміння мотивів або наслідків рішень, що приймаються.

Водночас, як зазначають дослідники, опозиція ще не сприймається українським суспільством як реальна альтернатива владі. Коли влада починає тиснути на таких політиків, у них виникає альтернатива: або приєднатися до влади – ставати опозиціонерами-опортуністами, або йти на конфронтацію – бути радикалами. Тож автори монографії вказують, що за останні роки в Україні майже нічого не змінилося у кращій бік і довіра людей до влади не зросла, а лише збільшилася кількість важелів впливу на населення.

Вельми корисними для експертів, дослідників, а також для політиків та широких кіл громадськості стануть матеріали монографії, що розкривають практику взаємовідносин між владою та опозицією у країнах сталої демократії. Зокрема, це стосується слухних підходів, конструктивної взаємодії влади та опозиції у Великобританії, Німеччині, Франції, Швейцарії тощо.

Таким чином, монографія зацікавить науковців, політиків, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами політичної науки та переймається проблемами ефективності взаємодії влади та опозиції. Зосередження уваги на пошуках більш оптимальних шляхів розв'язання животрепних проблем розвитку країни і суспільства покликані стати спонукальними мотивами як до відкритих дискусій, так і конструктивної співпраці влади та опозиції. Демократичний режим та відповідні принципи мають стати не лише процедурними нормами для сучасної України, але й запорукою розв'язання проблем та віднайдення суспільством відповідей на виклики, що ставить перед вітчизняною владою та всіма політичними силами XXI ст.